

Rivayet Türü Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Bilgisi Bağlamında Değeri (Hüseyin el-Begavî, Muhammed İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr Örneği)

Yakup Bıyıkoglu*

Öz

Tefsir usûlü ve ulûmu'l-Kur'ân'ın aslî kaynaklarından birisi tefsir kitaplarının mukaddime bölümleridir. Özellikle rivayet türü tefsirlerin mukaddimleri bu hususta veri temininde ayrı bir önem arz etmektedir. Erken dönemde yazılması bağlamında rivayet tefsir türünün en bariz örneğini Taberî'de görmek mümkündür. Zira Taberî, tefsirinin evvelinde muhteva olarak zengin bir mukaddime ortaya koyar. Tedvin dönemi sonrası yazılan Taberî tefsiri başta olmak üzere, daha sonraki dönemlerdeki tefsirlerin mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerine dair pek çok bilgiye ulaşılabilir. Bu çalışmamızda yöntem olarak tefsir usûlü ile ilgili konuların tekâmülünü görmek için rivayet türü olması bağlamında Hüseyin el-Begavî, İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr tefsirlerinin mukaddimelerini seçtik. Bunları kronolojik sıraya göre inceledik. Sonuç olarak mezkûr rivayet türü tefsir mukaddimelerindeki bilgilerden yola çıkarak bu tefsirlerin hangi usûl ve kaideler üzerinde yazılmış olduğu ortaya konulmuş olacaktır. Aynı zamanda bu çalışma ile tefsir usûl bilgilerinin hangi boyutlara vardığını görmek açısından son dönemlerde yazılan tefsir mukaddimelerinin tahlilinin teşvik edilmesi de hedeflenmektedir

Anahtar Kelimeler: Tefsir usûlü, ulûmu'l-Kur'ân, rivayet, mukaddime, Hüseyin el-Begavî, İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. [ybiyikoglu@nku.edu.tr]. // orcid.org/0000-0003-0759-8634

The Value of Introductions in Riwayah Tafsīrs in terms of Methodology of Quranic Exegesis (Example of Husayn al-Baghawī, Muhammad Ibn al-Jawzī, and Ibn Kathīr)

Abstract

One of the essential sources for methodology of Quranic exegesis and Quranic sciences, is the introduction/muqaddimah parts of Tafsīr books. Especially the introductions of riwayah tafsīrs are of particular importance for collecting data. Most obvious example of riwayah tafsīr is al-Ṭabarī since it was written in the early period. In his tafsīr, al-Ṭabarī presents an introduction which is very rich in content. Being in the first place al-Ṭabarī's tafsīr, a lot of information about Quranic Sciences can be reached in the introductions of tafsīrs which were written after the Codification Period. In this study, we have chosen the introductions of Husayn al-Baghawī's, Muhammad Ibn al-Jawzī's and Ibn Kathīr's tafsīrs since they are examples of riwayah tafsīrs, to see the evolution of topics in the methodology of Quranic Exegesis. At the end, based on the collected information, we tried to find out the methodology and principles of these tafsīrs. Additionally, this study aims to urge the analysis of introductions of tafsīrs which are written recently, to see the dimensions of information gained in methodology of Quranic Exegesis.

Key Words: Methodology of Quranic exegesis, Quranic sciences, al-riwāyah, introduction/muqaddimah, Husayn al-Baghawī, Ibn al-Jawzī, Ibn Kathīr.

Giriş

Tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair bilgilerin aslı kaynaklarından birisi tefsirlerin mukaddimeleridir. Erken dönem tefsir geleneğine bakıldığında tefsirlerin giriş kısımlarında “mukaddime” ve “mukaddimetü'l-müellif” gibi başlıklar kullanıldığı görülür. Her ne kadar mukaddime türünün şekillenmesinde İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) önemli rolü olsa da erken dönem müfessirlerinde olduğu gibi onun tefsirinde “mukaddime” kelimesi geçmez.¹ Görebildiğimiz kadarıyla tefsir ilmi bağlamında “mukaddime” kelimesi, ilk olarak Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân* isimli eserinde geçmektedir.²

Kur'ân ilimleri, kaynağını Kur'ân'dan alan; onun anlaşılmasıyla ilgili olarak nüzûlünü, tertibini, cem'ini, yazılmasını, kırâatini, nâsih-mensûhunu, i'câzını ve hakkındaki birtakım şüphelerin giderilmesini konu edinen bir disiplindir.³ Dolayısıyla tefsir geleneğine bakıldığında bazı müfessirler, tefsir mukaddimelerinde Kur'ân'ın nüzûlü, kırâati, kitâbeti, tertibi, cem'i, istinsâh, faziletleri, i'râbı ve i'câzı gibi Kur'ân araştırmaları için altyapı oluşturacak malumata yer vermişlerdir. Özellikle Kur'ân'ı anlama usûlüne dair bu tür bilgilerin erken dönemlerde yazılan tefsirlerin mukaddimelerinde yer alması, bunların bilgi olarak sâbiteliğini ve değerini daha da artırmaktadır.⁴ Şunu belirtelim ki bu tür usûl bilgileri daha ziyade rivayet türü tefsirlerin mukaddimelerinde yer almaktadır.

Erken dönemde yazılması bağlamında rivayet tefsir türünün en bariz örneğini Taberî'de (ö. 310/922) görmek mümkündür. Zira Taberî, tefsirinin evvelinde muhteva olarak zengin bir mukaddime ortaya koyar. Tedvin dönemi tefsirler bağlamında Taberî öncesinde ve sonrasında yazılan tefsir mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerine dair pek çok bilgiye ulaşılabılır. Bu bilgiler ışığında müfessirlerin tefsir yazarken öncelikle hangi kaynakları esas aldığı, tefsir usulü ve ulûmu'l-Kur'ân bağlamında hangi konuları öncelendiği ve hangi esaslar üzerine tefsirini kurduğu görülebilir. Bu esasların tespiti, öncelenmesinin nedenleri ve bunların değerlendirilmesi çalışmamızın amacını teşkil etmektedir.

Rivayet tefsirlerini temel alarak bu tür bilgileri değerlendirmek için Taberî tefsiri sonrasında üç tane rivayet tefsiri seçtik. Bunların öncesinde telif edilen

¹ Ali Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009), 17-18.

² Mukaddime tefsir geleneği bağlamında süreç konusunda detaylı bilgi için bk. Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, 17-21.

³ Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 1: 24.

⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 7. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008), 30.

Câmiu'l-Beyân isimli tefsirinin mukaddimesi, tefsir ilmine dair ilk söylemleri içermesi bakımından orijinal olup Kur'ân araştırmacıları için büyük kıymet arz eder. Şöyle ki, özetle ifade etmek gerekirse Taberî, tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'da yer alan yabancı kelimeler, yedi harf, sûre ve ayetlerin isimleri şeklinde birtakım konuları ele alır. Sonra Allah'ın kelâmını anlamak ve tefsir edebilmenin yolunun Arap dilini iyi bilmekten geçtiğini söyler. Bunun ise dilin bileşenleri olan sarf, nahiv, belâgat ve edebiyat yönlerini bilmekle gerçekleşeceğine dikkat çeker.⁵ Yine Kur'ân'ın anlaşılmasında te'vil meselesine geniş şekilde yer verip bunu, künhüne vakıf olma imkânının kişiye verilmediği, sadece Allah'ın nebisine verdiği ve Arapçayı bilenlerin (kesbiyle) ulaşabileceği te'vil şeklinde üçlü bir tasnifte bulunur.⁶

Yöntem olarak ise bu makalemizde, tefsir usûlü ile ilgili konuların tekâmülünü görmek için seçtiğimiz bu üç rivayet türü tefsirin mukaddimelerini kronolojik sıraya göre değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu değerlendirmeleri gerek müfessirlerin kullandıkları başlıklar, gerekse tarafımızca konulan başlıklar altında tasnif edeceğiz. Kapsama dâhil edilecek hadis ve haber türü rivayetleri turnak içerisinde ana metinde vereceğiz. Bunlardan sadece ayet ve hadisleri italik olarak takdim edeceğiz. Dipnot kısmında da yer yer tahrir bilgisi vererek haberlerin kaynakları ve sıhhatleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Şimdi bu üç tefsirin mukaddimelerinin muhtevasını sırasıyla tahlil edelim.

1. Hüseyin el-Begavî'nin "Me'âlimü't-Tenzîl" Adlı Tefsirinin Mukaddimesi

Eserin müellifi, Ebû Muhammed Muhyî's-Sünne el-Hüseyin el-Ferrâ' el-Begavî'dir (ö. 516/1122). Tefsirinin mukaddimesi, ekleriyle birlikte yaklaşık on beş sayfadan oluşmaktadır. Müfessir tefsirinin öncesinde tefsirin tahkikinde emeği geçen muhakkiklere ait bir girizgâhta bulunur.⁷ Mukaddimesinin ihtiva ettiği bilgiler, konu bütünlüğü içinde şu şekilde sıralanabilir.

1.1. Mukaddimedede Genel Olarak Verdiği Bilgiler

Begavî mukaddimesinin girişinde dua ve inşa cümleleriyle başlar. Niçin bir tefsir yazma teşebbüsüne girdiğini, bu husustaki başat saiklerin ne olduğunu ve tefsirinde hangi kaynaklara başvurduğunu açıklar.

⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hecc, ts.), 1: 8-67.

⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1: 67-68; ayrıca Taberî tefsirinin mukaddimesinin bütünü hakkındaki mülahazalar için bk. Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, 78-81.

⁷ Ebû Muhammed el-Hüseyin el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl* (Riyâd: Dâru Tîybe, 1409/1988) 1: 5-13.

1.1.1. Dua ve Kur'ân'a Övgü

Müellif tefsirine hamdele ve salvele geleneğiyle başlayıp Yüce Allah'ı, Resulü'nü ve ona gönderdiği kelamı olan Kur'ân-ı Kerim'i överek devam eder. Bu övgü kısmında, Yüce Kitâb'ın okunuşunun i'caz yönüyle kolaylaştırıldığı, kolay bir şekilde kırâat edildiği, durumların veciz olarak bildirildiği, vaazların hatırlatıldığı, ibret alınması için geçmiş kıssalardan bahsedildiği, düşündürmek için darb-ı meselelerin verildiği vb. hususları zikreder. Ona göre Kur'ân'ı anlamak, ancak Kur'ân'ın tefsiri ve ondaki özel konuların bilinmesiyle olacaktır. Yine esbâb-ı nüzûle, ahkâma ve nâsıh-mensûha vâkıf olmakla ve âmmu-hâssı bilmekle bunun olabileceğini ilave eder. Ancak bunlarla da yetinilemeyeceğini, Kur'ân'ın mucize ve derin bir derya oluşuna; uhdesindeki ilimlerin sırlarının nihayetsizliğine dikkat çeker. Begavî, bunları belirtirken birtakım edebî cümleler kullanır. Selef âlimlerinin, Kur'ân ilimlerini anlama çabalarını, bu dallarda çokça kitaplar yazdıklarını belirtir ve dua ederek cümlelerini tamamlar.⁸

1.1.2. Tefsirini Yazış Gayesi

Yaşadığı dönemde çevresinin kendisinden bir tefsir yazma isteğine icabet olarak Hz. Peygamber'in hadisinden ilham alarak tefsir yazdığını söyler. Ebû Hârûn tarihiyle Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği zikredilen hadis şöyledir: "Çeşitli yerlerden insanlar dini anlamak için sizlere gelecekler, eğer onlar bu şekilde size gelirlerse onlara hayrı tavsiye edin"⁹. Müfessir, bu hadisi kendine bir tavsiye bilerek selevin ilim tedvinine tabi olmak suretiyle herhangi bir ziyade yapmaksızın hadis rivayetleriyle tefsir yazdığını belirtir. Arda kalan kısmını da zaman içinde anlamın farklılaşması bağlamında halefin takdirine bıraktığına dikkat çeker.¹⁰ Zira Begavî, selevin yaptıklarına ilave yapmak amacının söz konusu olmadığı kaydını belirtir. Böylece zamanın ilerlemesi sürecinde tecdit hususuna ihtiyaç duyulması sözüyle günümüzdeki fikri yenilenme, tefsirde re'ye bulunmayı kastetmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zamanın değişim olgusundan hareketle bu tecdit kavramıyla yüzeysel anlamda yeni bir içerik sunarak tefsirini yazdığını ifade etmek istemiştir.¹¹

1.1.3. Tefsirinin Kaynakları ve Kıraat Râvileri

Müfessir Begavî, zaman geçtikçe çaba göstererek yeni tefsir yazılmasının gerekli olduğunu söyler. O, rivayet tarikleriyle birlikte kimin eserinden

⁸ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1: 33.

⁹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "İlim", 4.

¹⁰ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1: 34.

¹¹ İbrahim Hilmi Karşlı, "Tarihsel Gelişimler İtibarıyla Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2003), 239-240.

faydalandığını mukaddime kısmında isim isim sıralar.¹² Şöyle ki Begavî, tefsirini te'lif ederken öncelikle ümmetin bilgini olarak nitelediği İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88), sonra da tâbiûn dönemi müfessirlerden faydalandığını belirtir. Bunları kendine göre sistematize ederek şöyle sıralar: Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Ata b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735), Ebü'l-'Aliye (ö. 90/709), el-Kurazî (ö. 108/726), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Kelbî (ö. 146/763), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Mukâtil b. Hayyân (ö. 150/767), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Süddî (ö. 127/745) ve devamı. Eserine naklettiği rivayetlerin çoğunun, Şeyh Ebû Said Ahmed b. İbrahim el-Havâzermî [ö.?]; Ebu İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî (ö. 420/1035) ve onun hocasından haber olarak nakil ile geldiğini söyler.¹³ Begavî, bunların her birine kadar gelen rivayet tariklerini de isnad zincirlerini vererek takdim eder. Örnek verecek olursak İbn Abbas'ın talebesi olan tâbiûndan Mücâhid b. Cebr'den naklettiği ilk isnad zinciri şöyledir:

أخبرنا أبو محمد عبد الله بن حامد الإصفهاني قال أنا أبو عبد الله محمد بن أحمد بن بطة ثنا عبد الله بن محمد بن زكريا ثنا سعيد بن يحيى بن سعيد الأموي ثنا مسلم بن خالد الزنجي عن ابن أبي نجيح عن مجاهد.

Örnek olması bakımından ikinci asırdan Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinden bir isnad zikrelelim:

أخبرنا أبو إسحاق إبراهيم بن محمد المهرجاني أنا أبو محمد عبد الخالق بن الحسين بن محمد السقطي المعروف بابن أبي روبة ثنا عبد الله بن ثابت بن يعقوب المقرئ أبو محمد قال: حدثني أبي حدثني الهذيل بن حبيب أبو صالح (الديناني) عن مقاتل بن سليمان.

Ayrıca Begavî, Kur'an'ın ahkâmının uygulamasından, Kur'an harflerinin Mushaf'ta yazıldığı şekliyle korunduğundan bahseder. Yine sahabe ve sonrası Kur'an kıraatinin hangi râvilerden kendisine kadar intikal ettiğini belirtir. Bu kıraatler ve rivayet tarikleriyle Mushaf'ın tilavetinin caiz olduğunu söyler.¹⁴ Bu şekilde Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Ebû 'Amr (ö. 154/770) Âsım (ö. 128/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâf'den (ö. 189/805) nakille kıraate dair rivayet zincirlerini nakleder.¹⁵ Bunlar arasından örnek

¹² Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1: 34-37.

¹³ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1: 34.

¹⁴ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1: 37.

¹⁵ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1: 37-38.

olması açısından Abdullah b. Kesîr'in arz metodu şeklindeki kıraatinın rivayet zincirini buraya nakledelim:

عبد الله بن كثير فإنه قرأ على مجاهد وسعيد بن جبير وقرأ مجاهد على ابن عباس، و ابن عباس على أبي ابن كعب، وأبي بن كعب على رسول الله صلى الله عليه و سلم.

1.1.4. Kur'ân'ın ve Öğretilmesinin Fazileti

Müfessir, bu bölümde konu olarak Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenin en hayırlı olacağı,¹⁶ fitnelerin oluşacağı ve bunlardan Kur'ân ve hükümlerine sarılmakla kurtuluşa erişileceği,¹⁷ okunduğunda her bir harfine karşılık on sevap verileceği,¹⁸ Allah'ın Kur'ân ile bazı kavimleri yücelteceği ve diğerlerini alçaltacağı,¹⁹ kalbinde Kur'ân'dan bir şey bulunmayan kimsenin harap olmuş bir eve benzeyeceği²⁰ anlamında birtakım hadisler naklederek Kur'ân'ın faziletini, rivayetler ışığında ortaya koyar.²¹ Böylece Begavî, mukaddimesinde Kur'ân'ın öğrenilmesine dair çeşitli haberleri serd ederek teşvikte bulunur.

1.1.5. Kur'ân Tilavetinin Fazileti

Begavî, bu bölümde de Kur'ân okumada mahir olan kimsenin seçkin iyi elçiler (melekler) ile beraber olacağı,²² "Kur'ân okuyan müminin turuncgiller gibi tadının ve kokusunun hoş olacağı..."²³ Kur'ân okuyanlara kıyamette Kur'ân'ın şefaathçi olacağı, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini (zehraveyn) okuyan kimseyi kıyamet gününde iki bulut veya iki gölge veya iki grup saf tutmuş kuşun müdafaa edeceği,²⁴ kim Allah'ın kitabından bir ayet dinlerse buna karşılık olarak kendisine kat kat iyilik verileceği ve yine kim Yüce Kitap'tan bir ayet okursa, bu ayetin ahirette kendisi için bir nur olacağı²⁵ ve kim Kur'ân'ı okuyup onunla hüküm ve amel ederse, o kimsenin anne-babasına dünya evlerinden bir eve girip parıldayan güneş ışığından daha

¹⁶ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 21.

¹⁷ Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 14.

¹⁸ Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 16; Begavî tefsirinin muhakkikleri, bu hadisin merfû sened ile nakledildiğini, ancak bunun rivayet sıhhati açısından cerh ve ta'dil kitaplarında zayıf olduğunu söylerler.

¹⁹ Müslim, *Sahîhu Muslim*, "Selâtü'l-Müsafirîn", 269.

²⁰ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fezâilü'l-Kur'ân", 18. Yine Begavî tefsirinin muhakkikleri, bu hadisin "hasen" olduğu kaydını düşerler.

²¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1: 38-41.

²² Bk. Buhârî, "Tevhîd", 52; Müslim, "Selâtü'l-müsafirîn", 244.

²³ Buhârî, "Et'ime", 30, "Fezâilü'l-Kur'ân", 17.

²⁴ Müslim, "Selâtü'l-müsafirîn", 252.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 341. Tefsirin muhakkikleri, bu hadisin zayıf ve munkatî olduğunu söylerler.

güzel ışıklı bir tâç giydirileceği²⁶ şeklinde hadisleri nakletmek suretiyle Kur'ân okumanın üstünlüğüne vurgu yapar.²⁷ Burada şunu belirtelim ki Fezâilü'l-Kur'ân konusundaki bu tür rivayetlerin sıhhatinin güvenilirliği genelde tartışma konusu olagelmıştır. Hatta müfessir Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre Kur'ân'ın fazileti konusunda mevcut hadislerle yetinmeyen birtakım kişiler hadis uydurma cihetine gitmişlerdir.²⁸

1.1.6. Kur'ân'ı İlimsiz Olarak Re'y ile Tefsir Etmenin Zemmedilmesi

Begavî, bu bölümde re'y ile tefsir etmenin sakıncalı oluşuna değinir. Bu meyanda delil olması için Kur'ân'ın rey ile tefsiri ile ilgili Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713[?]) tarîkiyle İbn Abbas'ın rivayet ettiği iki hadisi nakleder: “*Kim Kur'ân hakkında kendi görüşüyle bir şey derse, Cehennem'deki yerine hazırlansın.*”²⁹. Benzer olarak, “*Kim ilimsiz bir şekilde Kur'ân hakkında bir şey söylese Cehennem'deki yerine hazırlansın.*”³⁰. Yine Abdullah b. Câbir el-Becelî'nin (ö. 51/671) Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadisi nakleder: “*Kim kendi görüşüyle Kur'ân'dan bir şey söylese, isabet etse de, hata etmiştir.*”³¹

Müfessir, bu hadisleri naklettikten sonra ilmi olmadan Kur'ân hakkında kendine ait bir görüş bildiren kimsenin yukarıda zikredilen hadislerdeki tehditlere müstehak olduğunu söyler. Buradan hareketle te'vil konusunu şöyle tanımlar: “*Ayeti, öncesi ve sonrasına uygunluğu göz önünde bulundurularak istinbât yoluyla Kur'ân ve sünnete de muhalif olmaksızın, muhtemel manaya çevirmektir.*” Bu hususta ilim erbabına ruhsat verilmiştir. Tefsir hakkında şöyle der: “*Ayetin sebab-i nüzûlü, durumu ve kıssası hakkında söz söylemektir. İspatı ortaya konduktan sonra bunun nakil yoluyla iştilmesidir. Tefsirin aslı ayeti tahlil ederek açıklamaktır ki, bu da delil demektir.*” Müfessir, bu durum için, “*Nasıl ki doktor, sudaki hastalık sebebinin keşfetmek için suyun içine bakarsa, müfessir de aynı şekilde ayetin durumunu ve kıssasının mahiyetini ortaya çıkarır.*” şeklinde örnekleme yapar. Begavî, son olarak İbn Mes'ûd'dan naklederek, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesinden, her ayetin zâhirî ve bâtinî yönünden ve yine her

²⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Vitr”, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 440. Muhakkıklar, bu hadisin “sahih” olduğunu söylerler.

²⁷ Begavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 1: 41-44.

²⁸ Bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâsisi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 315-317. Usûl kitaplarında Fezâilü'l-Kur'ân ilmine dair ayet ve sûre bazında vârid olan hadis rivayetleri için bk. Celâleddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts., 4:102-116.

²⁹ Tirmizî, “Tefsiri'l-Kur'ân”, 1; Tirmizî'ye göre bu hadis, “hasen-sahih” tir.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 269.

³¹ Ebû Davûd, “İlim”, 5; Tirmizî, “Tefsir”, 1. Tirmizî, bu hadisin “garib” olduğunu söyler.

harfin bir doğuş sebebi olduğundan bahseder. O, buradaki ayetlerin zâhirinden kastın; Kur'ân'ın lafzı, bâtınundan maksadın Kur'ân'ın te'vili olduğunu söyler. Bu konuda Kur'ân'ın zâhiri için "Kur'ân'ı tertil ile oku"³² ve bâtını ise, "O, ayetlerini düşünölsün diye sana indirilen değeri bir Kitâb'tır"³³ şeklinde ayetleri örnek verir.³⁴

1.1.7. Değerlendirme

Hüseyn el-Begavî, Kur'ân ilimlerinin ayetlerin anlaşılmasındaki önemini tefsirinin mukaddimesinde izah eder. Ona göre Kur'ân'ın tefsiriyle istenen amaca ulaşmak, Kur'ân ilimlerine dair temel hususların bilinmesiyle gerçekleşecektir. Dönemine dair insanların ihtiyaç ve talepleri üzere tefsirini yazdığına değinir. Begavî, mukaddimesinde tefsir ve kırâat kaynaklarını vermesi ve bunları isnad zinciriyle belirtmesi tefsirine önemli bir değer katar. Bu şekilde Begavî, tefsir rivayetinin ilk kaynağına kadar uzanan haber silsilesini gözler önüne serer. Yine kırâatler konusunda da rivayet zincirine ihtimam göstererek bu hususta vesikanın önemine dikkat çeker. Başka bir başlıkta da müfessir, Kur'ân'ın öğrenilmesinin ve okunmasının faziletine dair rivayetleri zikreder. Son olarak Begavî, ilimsiz olarak tefsir edenleri zemmeder. İlmün burada doktorun hastalığı bulma mesabesinde olduğunu, müfessirin de ancak ilimle ayetlerdeki maksadı ortaya çıkarabileceğine hükmeder.

2. İbnü'l-Cevzî'nin "Zâdü'l-mesîr" İsimli Tefsirinin Mukaddimesi

Bu tefsirin müellifinin tam ismi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî'dir (ö. 597/1201). Bizim inceleyip ele aldığımız tefsirinin mukaddimesi istiâze ve besmele hariç yaklaşık olarak beş sayfadan müteşekkildir. Müfessirin mukaddimesini başlıklar halinde tetkik ederek ele almaya çalışalım. İbnü'l-Cevzî, mukaddimesinin girişinde hamd edip salât ve selâm getirdikten sonra, edebî bir söylemle Kur'ân'ı över. Özetleyecek olursak, Kur'ân'ın en şerefli kitap olması bağlamında, manasının anlaşılmasının da ilimlerin en yücesi olacağını söyler. Zira ona göre ilmin şerefi, malumun üstünlüğü ile olacaktır.³⁵

2.1. Mukaddimesinde Verdiği Genel Bilgiler

İbnü'l-Cevzî, tefsirinin başında, tefsir ilminin fazileti, Kur'ân'ın nüzül zamanı ve tefsirini ne amaçla yazdığına dair bilgiler verir. Bunları başlıklar altında aşağıda izah etmeye çalışalım.

³² el-Müzzemmil 73/4.

³³ Sâd 38/29.

³⁴ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1: 45-47.

³⁵ Ebü'l-Ferec Cemâluddın Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, (Dimeşk- Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1964), 1: 3.

2.1.1 Tefsir İlminin Mahiyeti ve Fazileti

Müfessir, İbn Mes'ûd'dan şu haberi nakleder: "Biz Resûlullah (s.a.s.)'tan on ayet öğreniyor, ayetlerdeki ilmi ve ameli öğrenmeden diğer on ayete başlamıyorduk"³⁶. Yine bu konuda Katâde, Hasan el-Basrî'den şöyle rivayet eder: "Allah, bir ayet indirmesin ki onun ne hakkında indirildiğinin bilinmesini sevmesin". Hasan el-Basrî bu durumun, yanlarında ışık olmadığı halde dostlarından geceleyin kendilerine bir kitap gelen topluluğa benzediğini söyler. Böylece onlar, kitabın içinde ne olduğunu bilmediklerinden, onun niçin geldiğini karıştırırlar. Ancak onlar bir ışıkla kitabın içeriğini anlarlar.³⁷ Bu şekilde benzetmeler yaparak Kur'an'ın anlaşılmasındaki ışık benzetmesiyle tefsir ilminin faziletini ortaya koyar.

2.1.2. Tefsir ve Te'vil Ayrımı

Daha sonra İbnü'l-Cevzî, tefsir ve te'vil konusundaki görüşlerini ortaya koyarak şöyle devam eder: Âlimler, tefsirle te'vilin aynı manaya mı, yoksa farklı manaya mı geldiği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Arapça ile vukûfiyeti olanlar, bunların aynı manaya geldiğini benimsemişlerdir. Erken dönem müfessirlerin çoğunluğu bu görüş üzeredir. Fıkıh ile ilgilenenler ise, ikisinin farklı olduğunu ifade eder. İbnü'l-Cevzî bu konuda kendi perspektifinden şu tanımlamaları yapar:

Tefsir, bir şeyi gizli durumdan çıkartıp açık duruma getirmektir. Te'vil ise, lafzın zahiri terk edilmese de kelamın vaz'ından alınıp ihtiyaç duyulan delile nakledilmesidir. Böylece tefsir ve fıkıh (anlayış) olarak bu iki istilahın nasıl ayrıştığını okuyucuya takdim eder.³⁸ İbnü'l-Cevzî, İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) çizgisinde erken dönemde yaptığı ayrımı benzer tanımlama yapar. Nitekim Mâtürîdî, Kur'an'ın herhangi bir ayetinin anlamına dair kesin bir hükümde bulunmanın (anlam konusunda Allah'ı şahit tutmanın) ancak sahabeye mahsus olduğunu ve buna "tefsir" denilebileceğini, sahâbeden sonraki nesillerin (fukâha) de ancak ayetlerin muhtemel anlamları arasından tercihler yapabileceğini, bunun adının ise "te'vil" olduğunu söyler.³⁹

2.1.3. Nüzûl Bilgisi

İbnü'l-Cevzî, Kur'an'ın nüzûl zamanı hakkında mukaddimesinde rivayetler nakleder. Şöyle ki İbn Abbas'tan: "Kur'an Kadir gecesinde Levh-i Mahfûz'dan toplu bir şekilde beytulizze'ye indirildi. Sonra bundan böyle oradan yirmi yılda indirildi." şeklindeki rivayeti nakleder. Hasan el-Basrî de bu hususta; "Bize, nüzûlün başlangıcı ve sonu arasının yirmi sekiz yıl

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I: 74.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1:4.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1: 4.

³⁹ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1: 3-4.

olduğu; bunun sekiz yılının Mekke’de, yirmi yılının da Medine de olduğu zikredildi.” şeklindeki haberi nakleder.⁴⁰

İbnü’l-Cevzî, bu rivayetleri zikrettikten sonra, Kur’ân’da ilk ve son inen ayetlerle ilgili fasıl açar. Bu şekilde müfessir, Kur’ân’da ilk inenler hakkında ihtilaf olduğunu söyler. Ona göre Kur’ân’dan ilk nâzil olan ayetlerin, Alâk Süresi’nin ilk ayetlerinin oluşu sabittir. Yine Câbir b. Abdullah’tan rivayet edildiği üzere, ilk nazil olan ayetin Müddesir Süresi’nin ilk ayetidir. İbnü’l-Cevzî, bu görüşleri verdikten sonra, Kur’ân’dan ilk olarak (ikra’) ayetlerinin, eve döndükten belli bir süre sonra da (Müddesir) ayetlerinin indiğini belirtir. Müfessir, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) tefsir bölümünde bulunan ve Câbir b. Abdullah’tan nakledilen, Hira’dan sonra vahyin kesilmesi (fetretü’l-vahy) ile ilgili malum hadisi⁴¹ delil gösterir. Yine Hasan el-Basrî ve İkrime’den nakille ilk inen ayetin besmele olduğuna dair rivayeti de ilave eder.⁴²

Müfessir, son nâzil olan ayet hakkında da ihtilaftan bahseder. Buhârî hadisinde, İbn Abbas’tan nakil ile son indirilenin “riba ayeti”⁴³ olduğunu söyler. Müslim hadisinden hareketle de son nâzil ayetin Nasr Süresi’nin tamamı olduğunu belirtir. Yine Dahhâk’ın İbn Abbas’tan naklettiği üzere; Bakara Süresi’nin 281. ayetinin, Ebû İshâk’ın Berâ’dan naklettiği üzere Nisâ Süresi’nin 176. ayetinin, Ubeyy b. Ka’b’dan rivayet edildiği üzere Tevbe Süresi’nin 138. ayeti ve sonuna kadarki kısmının en son indirilen ayetler olduğunu nakleder.⁴⁴

2.1.4. Tefsirinin Yazılış Maksadı

Müfessir, mukaddimesinde nice müfessirlerin tefsirlerinde maksatlarını ortaya çıkarmadıklarını, özellikle nâsîh-mensûh ilmini ihlal ettiklerini söyler. Bazen de sebab-i nüzûl rivayetlerinin verilmediğine, Mekki-Medenî ayırımının yapılmadığına, ayetin hükmüne işaret edilmediğine ve bunların dışındaki diğer sanatlara da değinilmediğine dikkat çeker. Buradan hareketle hiçbir tefsirin müstağni kalamayacağı mezkûr konuları tefsirinde ele aldığını, metot olarak önceki tefsirlerden en sağlam, güzel ve doğru haberleri

⁴⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1: 5; krş. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Ebî’l-Fazl ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru’l-Hadis, 2006), 160-163; Mennü’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2004), 29.

⁴¹ Buhârî, “Süretü’l-Müddesir”, 5; Müslim, “Kitâbu’t-Tefsir”, 1. Bu hususta Beyzâvî şârihi Muhaşşî Sinan Efendi (ö. 986/1578), hadislerden rivayet varyantlarından hareketle Alak sûresi ilk beş ayetinin ilk inen ayetler olduğunu, Câbir (r.a) nispetle Müddesir sûresinin ise tamamının ilk inen sûre olduğunu söyler. Bkz. Muhaşşî Sinan Efendi, *Hâşiye alâ tefsiri’l-Kâdî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 54, 2a.

⁴² İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1: 5.

⁴³ el-Bakara 2/275. Bakara Süresi’ndeki diğer ribâ ayetleri için bk. el-Bakara 2/276, 278, 279.

⁴⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1: 6.

naklederek tefsirini yazdığını ve bunları da ihtisar ederek eserini ortaya koymaya çalıştığını belirtir.⁴⁵ Böylece tefsirini hangi metodu takip ederek telif ettiğini izhar etmiş olur.

2.1.5. Değerlendirme

İbnü'l-Cevzî, tefsir ilminin önemini ve tefsir yazmanın faziletini vezic bir şekilde ortaya koyar. O, mukaddimesinde te'vil ve tefsir tartışmaları üzerinde durur. Ona göre bu ayırım fıkıhçılar tarafından yapılmış olup bunlar arasında Arapça'da derinleşenler açısından bir fark bulunmamaktadır. Vahyin indiği zaman, ilk-son inen ayet ve sûreler hakkında malumatlar bildirir. Tefsirinin yazılış maksadını, daha önceki tefsir geleneğinde nâsih-mensûh konusunu ihlal etmeleri hususuna ve Mekki-Medenî ayırımının yapılmayışına bağlar. Kendisinin de hiçbir müfessirin müstağni kalmayacağı konuları tefsirine en güzel bir şekilde taşıdığına ve muhtasar bir tefsir yazdığına temas eder.

3. İbn Kesîr'in "Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm" Adlı Tefsirinin Mukaddimesi

Müfessirin tam adı, Ebu'l-Fidâ İsmail b. el-Hatîb Ebû Hafs Ömer b. Kesîr'dir (ö. 774/1372). Bizim inceleyip değerlendirmeye tabi tuttuğumuz Beyrut 1969 tarih ve yer baskılı tefsirinin mukaddimesi yaklaşık yedi sayfadan oluşmaktadır. Tefsirinin bu baskısında konuları bölüm ve fasıllara ayırma cihetine gitmez. Ancak şunu da belirtelim ki tahkikli olan baskısında ise ziyade olarak ikinci bölüm ilavesi bulunmaktadır.⁴⁶ Şimdi incelemeye tabi tutacağımız tefsirinin mukaddimesini başlıklar altında değerlendirelim.

3.1. Mukaddimesinde Genel Olarak Verdiği Bilgiler

Müfessir, hamd ve sena ettikten sonra, Kur'ân-ı Kerim'in bütün insanlığa ve cinlere tebliğ edilmek üzere nâzil olduğunu belirtir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e de ayetlerin tebliğ edilmesi görevinin verildiğini söyler. Yine Kur'ân'ın ayetlerinin üzerinde tedebbür edilmesinin gerekliliğinden bahseder. Son olarak da, Allah'ın kelâmının manalarının ortaya çıkarılmasının ve tefsirinin yapılmasının âlimler üzerine vacip olduğuna, Âl-

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1: 6-7.

⁴⁶ Daha sonra tefsirin tahkikli baskısında (thk. Sâmî b. Muhammed. Selâme, Dâru Tîbe, ys., 1999) ise, mukaddimesi üç bölüme ayrılmış olup ikinci bölüm ilavesi içinde Kur'ân tarihi konularından: "Kur'ân nüzûlü, Kur'ân'ın i'câzı, Mekki-Medenî ayırımı, Kur'ân'ın mushaf haline gelmesi ve çoğalması, mushafların harekelenmesi ve yedi kırâat gibi konular bulunmaktadır. Üçüncü bölüm ise incelediğimiz önceki baskıda olduğu üzere Fatîha sûresi öncesi faydalı bilgiler başlığı altında ele alınmıştır. İkinci bölüm ilavesi için Bk. Murat Oral, "Tefsir Usûlü Açısından İbn Kesîr Mukaddimesi'nin Değerlendirilmesi", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 2/3 (Bahar 2018): 21-29.

i İmrân 187. ayetin⁴⁷ ise bunun delili olduğuna dikkat çeker.⁴⁸ İbn Kesîr'in ele aldığı tefsir ilmine dair hususları şu başlıklar altında mütalaa edebiliriz.

3.1.2 En Güzel Tefsir Yolu

İbn Kesîr, en güzel tefsir yolunun Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri olduğunu söyler. Zira ona göre, Kur'ân'da icmâlî olarak verilen bir ayet, başka bir yerde genişçe belirtilmektedir.⁴⁹ Kur'ân'da bir açıklama bulunmazsa sünnete başvurulması gerekir. Çünkü sünnet, Kur'ân'ın şârihi ve açıklayıcısıdır. Bu konu için Muâz b. Cebel'in Yemen'e gidişi hakkında nakledilen uzunca hadisi⁵⁰ ve "Dikkat edin bana Kur'ân ve onunla beraber benzeri verildi..."⁵¹ hadisini örnek verir. İkinci hadisteki (مكثه) ifadesinden kastın, Sünnet olduğunu söyler. Ona göre eğer sünnette bulunmazsa, sahâbe kavline dönülmesi gerekecektir. Çünkü sahabe, Kur'ân'ın inişine şahit oluşu nedeniyle Kur'ân'a ve Sünnet'e aşinadır. Daha önce belirttiğimiz üzere İbn Kesîr de İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği, "Bizden biri, on ayetin manasını bilip, onunla amel etmedikçe diğerlerine başlamazdık." rivayetini vererek sahabenin Kur'ân üzerindeki vukûfiyetini ortaya koyar. Son olarak İbn Abbas'ın tefsirciliğinden, onun hakkındaki Hz. Peygamber'in "Allahım onu dinde fakih kı", "Allahım ona Kitâb'ı öğret." ve "hikmeti öğret." şeklindeki duasına dair rivayetlerden bahseder⁵²; yine İbn Mes'ûd'un onun hakkında söylediği "İbn Abbas ne güzel Kur'ân tercümanıdır." övgü sözünü nakleder. Daha sonra İbn Mes'ûd'a değinir ve Müfessir Süddî'nin tefsirinin çoğunun bu ikisinin rivayetlerinden müteşekkil olduğuna vurgu yapar.⁵³

3.1.3. İsrâiliyyât ile İlgili Haberler

İbn Kesîr, Hz. Peygamber'den rivayet edilen "...İsrailoğulları'ndan bahsedin..." tavsiyesinden yola çıkarak onların sözleri mubah ise de bu tür haberlerin üç kısımda değerlendirilmesi gerektiğini söyler:

⁴⁷ Ayetin meâlî şöyledir: "Allah kendilerine kitap verilenlerden, o kitabın içindekileri insanlara açıklayacaklarına ve gizlemeyeceklerine dair söz almıştı. Fakat onlar bu sözlerinde durmadılar. Onu kulak ardı ettiler ve basit dünya menfaatlerini ona tercih ettiler. Ne kötü alış-veriştir bu!"

⁴⁸ Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1969), 1: 2-3,

⁴⁹ Aslında bu ifadenin benzerini hocası İbn Teymiyye'de (ö. 728/1328) görmekteyiz. Bu durum da rivayet tefsirinin iskeletinin ayetin ayet ile tefsiri olduğu göstermektedir. Yine o, en güzel tefsir yönteminin sünnet, sahabe kavli olduğunu kaydeder. Bk. Takiyuddin Ahmed İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsir* (Lübnan: Müessesetü'r-Reyyân, 2002), 57.

⁵⁰ Ebü Dâvûd, "Akdiyye", 11; Timizî, "Ahkâm", 3.

⁵¹ Ebü Dâvûd, "Sünnet", 6; Timizî, "İlim", 10.

⁵² Buhârî, "Fezâilu'l-Ashâb", 24; İlim, 17; Müslim,, "Fezâilu's-Sahâbe", 138.

⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm*, 1: 3-4.

a. Doğru olduğunu elimizdeki bilgilerin tasdik ettiği haberler ki, bunlar sahihtir.

b. Yalan olduğu elimizdeki rivayetlere ters düştüğünden anlaşılan haberler.

c. Herhangi bir şekilde doğrulayıp veya yalanlayamadığımız, dolayısıyla üzerinde sükût etmekle yetindiğimiz haberler.⁵⁴

Özetle ona göre, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi, Hz. Mûsâ'nın asâsının hangi ağaçtan olduğu gibi, bu rivayetlerin bir kısmı gereksizdir. Ancak bazı İsrâiliyyât ile ilgili bilgilerin de Kur'ân'daki bilgilerle benzerlik arz ettiğine dikkat çeker. İbn Kesîr, benzerlik olsa dahi yine de bu tür haberlere ihtiyatlı davranılmasını ısrarla önerir.⁵⁵

3.1.4. Tâbiûnun Sözlere Müracaat Etmek

Müfessir, bir ayetin tefsiri konusunda sırasıyla; Kur'ân'da, sünnette ve sahâbe kavlinde bulunamazsa tâbiûnun sözlere başvurulmasını söyler. Özellikle tâbiûndan Mücâhid b. Cebr'den bahseder. Çünkü hocası İbn Abbas'a tefsiri hakkında tamamına varıncaya kadar sormuş, onun cevapladığı tefsir bilgileri altına alınmıştır. İbn Kesîr buradan hareketle, Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778) şu sözü nakleder: "Mücâhid'den bir tefsir gelirse, o sana yeter." Daha sonra da tefsir ilminde önemli yer tutan Saîd b. Cübeyr, İkrime, Ata b. Ebî Rabâh, Hasan el-Basrî, Mesrûk b. el-Ecda', Saîd b. el-Museyyeb, Ebî'l-Âliye, Rebî' b. Enes, Katâde, Dahhâk b. Müzâhim gibi tâbiûn dönemine ait önemli müfessirlerden bahseder.⁵⁶

3.1.5. Re'y ile Yapılan Tefsir

İbn Kesîr, Kur'ân'ın yalın bir şekilde re'y ile tefsir edilmesinin, "Kim kendi görüşüyle veya bilmediği bir şeyle Kur'ân hakkında bir şey söylese Cehennem'deki yerine hazırlansın." hadisiyle haram kıldığını söyler. Bu hadisi, Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) eserlerinde tahrir ettiğini, Tirmizî'nin ise "bu hadis hasendir" dediğini nakleder. Yine Taberî'nin eserinde naklettiği; "Kim Kur'ân hakkında kendi görüşüyle bir şey söylese hata etmiştir." hadisini verir. Tirmizî'nin bu hadis için garîb dediğini kaydeder. Ancak bu hadisin, içerdiği anlamın doğruluğunu açıklamaya çalışır. Bu bağlamda Hz. Ebû

⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 4.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 4; İsrâiliyyât konusunda hocası İbn Teymiyye de özellikle İbn Abbas ve İbn Mes'ûd gibi sahâbîler ehl-, kitâb ile görüşlerine dair hikâyelerin geldiğini belirterek bu tür haberlerin başlı başına delil olarak değil, ancak şâhid ve tasdik (istişhâd) maksadıyla kullanılabileceğini belirtir. Bk. İbn Teymiyye, *Tefsîr Üzerine* (Mukaddime fi usûli't-tefsîr), trc. H. Ünal (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 127; yine tefsirinin genel özelliklerine dair bk. Mesut Okumuş, "İbn Kesîr Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri", *İslami İlimler Dergisi* 2/1 (Bahar 2007): 143-145.

⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 4-5.

Bekr'in müteşâbih bir ayet (وفاكهة ولبا) ifadesini, kendi görüşüyle açıklamaktan kaçındığından bahseder. Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) hakkında söylenen: "O, Kur'ân'da malum olandan başka bir şey hakkında konuşmazdı. Yine kendisine helalden ve haramdan bir şey sorduğumuzda insanlar içinde en iyi bileni idi. Ancak ona Kur'ân'dan bir ayetin tefsiri sorulduğunda sanki duymamış gibi sükût ederdi" şeklindeki rivayetleri zikreder. Son olarak bu hususu, Mesrûk b. el-Ecda'dan (ö. 63/683) nakille "Tefsirden sakının. Zira tefsir, Allah'tan rivayettir." şeklindeki haberle cümlelerini tamamlar.⁵⁷

Müfessir, kim bilerek lügat ve şer'î bakımdan bu tefsir hakkında konuşursa onun için problem olamayacağına dikkat çeker. Bu konuda olumsuzluk olmadığını söyler. Ona göre selef böyle durumlarda doğal bir şekilde bildiğini söylemiş, bilmedikleri hakkında ise susmuştur. Bu meyanda ilimden bir soru sorulduğunda gizleyene ahirette gem vurulacağı hadisini belirtir. Dolayısıyla bilenin bildiğini söylemesi gerektiğini vurgular. Son olarak da tefsir ilminin dört kısımda mütalaa edileceğini şöyle belirtir:

- a. Arap'ın Yüce Kelâm'dan anladığı tefsir.
- b. Bir kimsenin bilmemesinin özür sayılmayacağı tefsir.
- c. İlim erbabının (rusûh sahiplerinin) bilebileceği tefsir.
- d. Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği tefsir.⁵⁸

3.1.6. Kur'ân Hakkında Faydalı Bilgiler

Müfessir İbn Kesîr, Fâtiha Sûresi'nin tefsirine geçmeden önce mukaddimesinin son kısmında ulûmu'l-Kur'ân'a dair Mekki-Medenî; Kur'ân'ın şekilsel olarak ayet, cüz ve hizb sayısı; sûrenin mahiyeti ve Kur'ân'da yabancı kelimenin olup olmadığına dair faydalı bilgileri zikreder. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Katâde'den nakledildiğine göre, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Berâe, Ra'd, Nahl, Hac, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurat, Rahmân, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saf, Cuma, Münâfikûn, Teğâbûn, Talâk sûreleri ile Tahrîm Sûresi'nin ilk on ayeti, Zilzâl ve Nasr Sûresi'nin Medine'de, diğerleri ise Mekke'de nazil olmuştur.

b. Kur'ân'da 6000 ayet vardır. Bu konu da ihtilâfa düşülmüş olup, bazıları bu sayıyı artırmamış, bazıları ise 6204, 6014, 6219, 6225 veya 6226, 6236 şeklinde ayet sayılarını çoğaltmıştır.

c. Atâ b. Yesâr (v. 103/721), Kur'ân'da 77439 kelimenin olduğu, Mücâhid ise, Kur'ân'da 321.180 harfin olduğunu nakletmiştir.

d. Kur'ân'da 30 cüz olup Hz. Peygamber, 3, 5, 7, 9, 11, 13 vd. şeklinde Kur'ân'ı hizblere ayırmıştır.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 5-6.

⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 6.

e. Sûre kelimesinin manasının neden müştak olduğu noktasında ihtilaf vardır. Nâbiğa (ö. 604/[?]) şiirinde bunun anlamının; “yüksek rütbe”, diğer bazılarının da “şeref” olarak addettiğini belirtmiştir. Ayet ise, beşerin benzerini konuşmasına şaşmak anlamına gelip, ayet kelimesi “delil” anlamı ifade eder. Kelimenin aslının hangi kökten geldiği hususunda Sîbeveyh (ö. 180/796) bu kelimenin çoğulunun ‘ây, âyâ ve âyât’ şeklinde geldiğini söyler.⁵⁹

f. Kurtubî (ö. 671/1272), Kur’ân’da yabancı terkip olmadığı konusunda ihtilaf olmadığını, yine Kur’ân’da İbrahim, Nûh, Hûd, Lût ve İmrân gibi özel isimler bulunduğu dair icmâ olduğunu söyler. Yine Kur’ân’da başka yabancı bir kelime var mı? şeklinde ihtilaf söz konusudur. Zira İbn Kesîr’e göre Bâkîllânî (ö. 403/1013) ve Taberî gibi âlimler, Kur’ân’da yabancı kelimelerin zikredilmediğini, ancak lügatlere uygunluk arz edecek kelimelerin Kur’ân’da mevcut olduğu iddia ederler.⁶⁰

3.1.7. Değerlendirme

İbn Kesîr’in tefsirinin mukaddimesine bakıldığında erken dönemde yazılmış olmamasına rağmen hacimli değildir. Özlü mukaddimesinde bir müfessirin tefsirinde öncelemesi gereken hususlar üzerinde durmuş, bunların temel umdeler olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle tefsir merâtibinde en güzel tefsir modeli olan Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsirinden başlaması; sonra da Sünnet, sahâbe kavli şeklindeki sıralamayı belirtmesi ve yine İsrâiliyyât bilgisine karşı ihtiyatlı durması bakımından hocası İbn Teymiyye’nin mukaddimesiyle benzerlik göstermektedir.

İbn Kesîr de önceki müelliflerin olduğu gibi Kur’ân’ı tefsir ederken Kur’ân, Sünnet, sahabe ve daha sonrakilerden istifade etmiştir. Yine onun, tefsirinin yazılış amacındaki toplum ve bireyler açısından dinî ve ahlâkî ve sosyal gayeyi belirtmesi önemlidir. Velhasıl tefsirine naklettiği haberler konusundaki titizliği ile rivayet tefsirini daha sistemli hale getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim onun İsrâiliyyâta dayalı haberler konusunda ortaya koyduğu kıstaslar bu meziyetini ispatlar niteliktedir.⁶¹ Ayrıca onun Mekki-Medenî ve Ku’ân’ın ayet, sûre, cüz ve hizb gibi şekilsel özelliklerine dair bilgiler sunması, tefsir usûlü ilmine bir zenginlik katmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, İbn Kesîr’in itikâdî olarak Eş’ârî çizgide olmakla beraber re’y ile tefsire karşı duruşu câlib-i dikkattir.

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur’ânî'l-azîm*, 1: 6-7.

⁶⁰ Bk. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî'l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2006), 1: 110-111; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur’ânî'l-azîm*, 1: 7; krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 13-20.

⁶¹ Bk. İbrahim Hilmi Karslı, “Tarihsel Gelişimler İtibarıyla Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme”, 246-247.

Sonuç

Rivayet tefsirleri bağlamında örneklem olarak ele aldığımız bu üç tefsir mukaddimesinde, tefsir usulü, ulümü'l-Kur'ân ve Kur'ân tarihi açısından pek çok muhtevaya ulaştık. Sonuç itibarıyla değerlendirmede bulunacak olursak, söz konusu mukaddimelerin tefsir usûl bilgisi bağlamında önemli bir muhteva içerdiği söylenebilir.

Tefsir usulü ve tarihi olarak Begavî, Hz. Peygamber'den başlayarak tâbiün dönemine kadarki kaynakları isnad verileri bağlamında ortaya koyar. Bu husus da tefsirine ilmî bir değer katmıştır. Yine o, rivayetler dışında ilimsiz olarak re'y ile tefsir yapmanın sakıncalarına dikkat çeker. İbnü'l-Cevzî ise, bu alanda önemli bir husus olarak tefsir ilminin önemi, faziletine ve mahiyetine işaret eder. Rivayet tefsir metodu açısından tefsir ve te'vil ayrımı konusunda değerlendirmelerde bulunur. Bu ayrımın fıkıhçılar cihetince te'vilin tefsirden ayrıldığını söylemesi bilgi değeri açısından önem arz etmektedir. İbn Kesîr de en güzel tefsir metodunun Kur'ân'ın Kur'ânla tefsiri olmasına dikkat çeker; sonra da hocası İbn Teymiyye gibi sünnet, sahabe kavli şeklinde bu merâtibi sıralar. Yine sahabe sonrası tefsir tarihinde önemli yer tutan tâbiün döneminde öne çıkan isimlere dikkat çeker. Böylece rivayet tefsirinin omurgasını çizmiş olur. Daha sonraki, dönemlerde nakledilen rivayetler arasında İsrâiliyyât türü haberlere ihtiyatlı davranmayı önererek, tefsirine naklettiği rivayetlerdeki hassasiyetini ortaya koymuş olur. Son olarak da, re'y ile yapılacak tefsirin sakıncalara dikkat çekmesi, bu hususta sükût etmeleri bakımından Hz. Ebû Bekir ve tâbiûndan Saîd b. el-Müseyyeb'i örnek vermesi, kendi penceresinden rivayet tefsirinin yapısallığını görmemiz açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle İbn Kesîr'in rivayet tefsir geleneğinde alana dair önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir.

Ulümü'l-Kur'ân cihetinden mukaddimelere bakıldığında Begavî, Kur'ân'ı anlamada birtakım hususlara dikkat çeker. Bunları esbâb-ı nüzûl, muhkem, nâsîh-mensûh ve âmm-hâss şeklinde sıralar. Tefsirde maksada ulaşmak bu bilgilere vâkıf olmanın gerekliliğine vurgu yapar. Yine Fezâilü'l-Kur'ân meselesinde Kur'ân öğrenmenin, öğretmenin ve okumanın faziletini anlatır. İbnü'l-Cevzî de önceki dönemlerdeki tefsirlerde ortaya konan Kur'ân ilimlerine dair bilgilerin eksikliğinden yola çıkarak dönemini de dikkate alarak tefsir yazma ihtiyacı duyduğunu söyler. İbn Kesîr ise bu konuda ayetlerin Mekki-Medenî durumları, Kur'ân'da ayet, cüz ve hizb sayıları ve Kur'ân'da yabancı kelimelerin olup olmadığı şeklinde faydalı bilgiler verir.

Kur'ân tarihi açısından ise İbnü'l-Cevzî, Kur'ân'ın nüzûlüne dair levh-i mahfûz'dan Beytü'l-İzze'ye inişine ve kaç yılda vahyin tamamladığına dair malumat verir. Yine ilk ve son inen ayet veya sûrelerin hangileri olduğu ve bu hususlara dair ihtilaflar şeklinde faydalı bilgilere değinmiştir.

Sonuç olarak üç mukaddimenin tahlilinde, erken dönem sonrası tefsir geleneğini devam ettiren Begavî den İbn Kesîr'e kadar olan süreçte rivayet tefsirleri örneğinde hangi umdeler dikkate alınarak tefsir yazıldığı sunulmuş oldu. Zira tefsir mukaddimleri aslı kaynak olması hasebiyle, bunların tefsir ilmine katkısı ve müstakil tefsir usulü kitaplarının muhtevasına sağladığı katkı aşikârdır. Mukayeseli olarak bir değerlendirme yapılacak olursak bu üç rivayet tefsirinin mukaddimleri tefsir usulü, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân nüzül tarihi olarak önemli bilgileri içermektedir. Şöyle ki bu önemi haiz bilgiler: Tefsir ve kırâat ilmine dair isnad verileri, tefsir-te'vil ayrımı, en güzel tefsir sistematığının takdimi, İsrâiliyyât bilgisi ve re'y ile tefsirin sınırlılığı; Kur'ân ilimleri ve nüzül bilgisi açısından ise, ilk ve son inen ayetlerin tespiti, ayetlerin Mekki-Medenî durumları, ayet ve sûreler hakkında sayısal malumat ve son orak da Kur'ân tilavetinin fazileti şeklinde sıralanabilir.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin. *Me'âlimu't-tenzîl*. 8 Cilt, Riyâd: Dâru Taybe, 1409/1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bulut, Ali. *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Tefsîr Usûlü*. 7. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr*. 9 Cilt, 1. Baskı, Dımaşk- Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1964.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmail. *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*. 8 Cilt, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1969.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed. *Mukaddime fi usûli't-tefsir*. Lübnan: Müessesetü'r-Reyyân, 2002.
- İbn Teymiyye, *Tefsir Üzerine* (Mukaddime fi usûli't-tefsir). Trc. H. Ünal İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- Karslı, İbrahim Hilmi. "Tarihsel Gelişimler İtibarıyla Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", *Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, (2003): 225-260.
- Kurtubî, Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câm'i li ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhamed b. Muhammed. *Te'vilâtu'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mennâ' el-Kattân. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2004.

- Muhaşşî Sinan Efendi, Sinanüddin Yusuf b. Hüsamiddin b. İlyas el-Amâsî. *Hâşiyetü 'alâ tefsiri'l-Kâdi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 54, 1a-707b.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okumuş, Mesut. "İbn Kesir Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri", *İslami İlimler Dergisi*. 2/1 (Bahar 2007): 139-159.
- Oral, Murat. "Tefsir Usulü Açısından İbn Kesir Mukaddimesi'nin Değerlendirilmesi", *İslami İlimler Araştırmalar Dergisi* 2/3 (Bahar 2018): 8-34.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiü'l-beyân*. 24 Cilt, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Cize: Dâru'l-Hecr, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidü'l-mecmû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Ebi'l-Fazl ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt, thk. Ahmed b. Ali, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.